

DOI 10.26886/2414-634X.2(46)2021.12

UDC 372.853:373.51:374.31:37.022:37.031.4

**ESSENCE AND STRUCTURE OF ENTREPRENEURIAL CULTURE
OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS AND METHODOLOGICAL
FOUNDATIONS OF ITS FORMATION AT PHYSICS LESSONS**

Anna Mukha, Postgraduate student

<https://orcid.org/0000-0002-2892-7495>

email: anna.muha.sumy@gmail.com

A. S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Ukraine, Sumy

The article clarifies the essence and structure of the entrepreneurial culture of secondary school students and identifies the methodological foundations of its formation at physics lessons. It is stated that the entrepreneurial culture of secondary school students is an integral personal quality, which is based on the system of values of the individual's entrepreneurial attitude to life and combines knowledge of different contexts and opportunities for implementing ideas, planning and project management and the ability to generate and critically evaluate ideas, draw conclusions, deal with uncertainty, reflect on the results of the introduced innovations. The components of students' entrepreneurial culture (axiological-personal, cognitive, praxeological, reflexive) are singled out. Methodological approaches to the formation of entrepreneurial culture of students at physics lessons are outlined: axiological, systems-activity, competence and personality-centered.

Key words: entrepreneurial culture, students, secondary school, methodological foundations, structure, formation of entrepreneurial culture, physics lessons.

аспірант, Муха Анна Петрівна, Сутність і структура підприємницької культури учнів основної школи та методологічні

засади її формування на уроках фізики / Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, Україна, Суми

У статті з'ясовано сутність і структуру підприємницької культури учнів основної школи та визначено методологічні засади її формування на уроках фізики. Констатовано, що підприємницька культура учнів основної школи є інтегральним особистісним утворенням, яке ґрунтується на системі ціннісних орієнтацій особистості на підприємницьке ставлення до життя та поєднує знання про існування різних контекстів і можливостей для реалізації ідей, планування й управління проєктами й уміння генерувати та критично оцінювати ідеї, робити висновки, справлятися з невизначеністю, рефлексувати щодо результатів запроваджених інновацій. Виокремлено компоненти підприємницької культури учнів (аксіологічно-особистісний, пізнавальний, праксеологічний, рефлексивний). Окреслено методологічні підходи до формування підприємницької культури учнів на уроках фізики: аксіологічного, системно-діяльнісного, компетентнісного та особистісно-орієнтованого.

Ключові слова: підприємницька культура, учні, основна школа, методологічні засади, структура, формування підприємницької культури, уроки фізики.

Вступ. На рівні Європейського союзу (ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, ПРООН, Організація європейського співробітництва та розвитку, Рада Європи, Міжнародний департамент стандартів та ін.) постійно вдосконалюється перелік важливих навичок особистості XXI-го століття, серед яких сьогодні відзначені підприємницькі. Разом із тим залишається актуальною проблема формування згаданих якостей в учнів на уроках фізики. Опанування фізикою зорієнтовано здебільшого

на формування цілісної фізичної картини світу, а відтак не передбачено розвитку підприємливості й ініціативності як окремих рис молоді особистості, а також формування в молоді підприємницької культури.

Аналіз актуальних досліджень. У науково-методичних розвідках знаходимо значну кількість праць, присвячених різним аспектам формування підприємницької культури учнів основної школи на уроках фізики, як-от: теоретико-методичні засади формування культури особистості (В. Горащук, М. Друшляк, М. Попович, І. Семененко, О. Семеніхіна, Ю. Чернявська, та ін.); - сутність і основні складники підприємницької культури (П. Друкер, Р. Льюїс, Р. Рюттінгер, Й. Шумпетер та ін.); підприємницька культура фахівців (О. Верітов, І. Зінькова, В. Майковська, М. Пічкур, О. Семенов та ін.); психолого-педагогічні засади підприємницької підготовки (З. Гіптерс, І. Демюра, Н. Побірченко, О. Романовський, В. Шабанова та ін.), особистісні якості підприємця, підприємницька компетентність (Ю. Білова, О. Проценко, В. Майковська, І. Добрянський та ін.); формування підприємницьких якостей молоді в умовах ЗЗСО, зокрема, упровадження уроків з підприємницьким тлом в практиці навчання різним предметам (Е. Бобінська, М. Товкало, Р. Шиян та ін.); методичні аспекти навчання фізики (І. Козловська, В. Каленик, М. Каленик, А. Сільвейстр, С. Шапоринський та ін.), використання інноваційних методів і методик на уроках фізики (С. Величко, С. Гончаренко, Ю. Дік, В. Ільченко, Ю. Лук'янов, В. Мацюк та ін.).

Мета статті – з'ясувати сутність і структуру підприємницької культури учнів основної школи та визначити методологічні засади її формування на уроках фізики.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, вважаємо за необхідне звернутися до розуміння підприємницької культури

особистості як цілісного й багатогранного феномену. Відтак, на основі термінологічного аналізу *підприємницьку культуру учнів визначаємо як інтегральне особистісне утворення, що ґрунтується на системі ціннісних орієнтацій особистості на підприємницьке ставлення до життя; поєднує знання про існування різних контекстів і можливостей для реалізації ідей, планування й управління проєктами та вміння генерувати та критично оцінювати ідеї, робити висновки, справлятися з невизначеністю, рефлексувати щодо результатів запроваджених інновацій.*

Наголосимо, що підприємницька культура учнів складається з різних компонентів, а саме: аксіологічно-особистісного, пізнавального, праксеологічного, рефлексивного.

Подано їх детальну характеристику.

Так, *аксіологічно-особистісний компонент* передбачає інтерес і бажання вивчати матеріал, пов'язаний із підприємництвом, охоплює загальну спрямованість особистості, що включає мотиви, ціннісні орієнтації, які впливають на процес і результати діяльності. Цінності підприємницького спрямування є стимулами до діяльності, виявляються в намірах досягнення успіху, бажанні вдосконалюватися й самореалізуватися. Особистісні якості також визначають передумови для успішної діяльності. Означені характеристики є підґрунтям для становлення підприємницької культури, оскільки саме мотиви та якості особистості визначають поведінку учнів і спонукають до діяльності.

Дж. Роттер (Julian Rotter), американський психолог, стверджує, що мотивація пов'язана з інтерпретацією значущості та своєї ролі в ухваленні проєктів та їхній реалізації. Особистість є відповідальною за події, які відбуваються та пояснює це власною поведінкою, характером і здібностями [5]. На його думку, у підприємців наявна віра в те, що

вони мають достатній досвід, уміння й навички для реалізації задуманих проєктів.

А. Бандура (Albert Bandura) використовує термін «самоефективність» як характеристику того, наскільки людина впевнена в собі, своїх здібностях, успішності власних дій [2, с. 187–189]. Отже, переконані, що високий рівень мотивації та ціннісних орієнтацій напряду пов'язаний із підприємливістю та демонструє, що підприємлива особистість має розвинену саморегуляцію, впевненість у своїх силах [6, с. 234–251].

Таким чином, у процесі формування підприємницької культури учнів необхідно орієнтуватися на те, щоб учень: усвідомлював перспективи підприємництва для розбудови власного добробуту та для суспільства загалом; обґрунтовував доцільність ініціативи й ініціативності; усвідомлював необхідність використання знань для ефективної та успішної майбутньої діяльності.

Пізнавальний компонент репрезентовано в сукупності знань, поінформованості з питань підприємницького аспекту. Спочатку школярів знайомлять з елементами економіки й вигодою, яку може надати система вільного підприємництва, школярі мають розуміти, що кожен із них може стати підприємцем.

Учні мають знати, як управляти грошовими потоками, чому бізнес успішно розвивається або зазнає невдач, знати про розвиток унікальних бізнес-ідей і бізнес-планів і їх утілення, знання про стартапи тощо.

Важливо також розвивати фінансову грамотність: визнання можливостей, конкуренція, навички для успіху, аналіз витрат / вигоди тощо. Важливим є приклад людей, із якими школярі можуть себе ідентифікувати й у чиїх розповідях про початок кар'єри та різні труднощі в роботі школярі можуть пізнати себе. Їхнє спілкування з

учнями допомагає об'єктивно оцінити проблеми, пов'язані з підприємницькою кар'єрою, важливо, щоб вони розповідали школярам про те, що хороша база знань сприяє успішнішим бізнес-контактам і співпраці з представниками ділового співтовариства [3, с. 1–11].

Означений компонент передбачає формування й розвиток здатності здійснювати добір відповідних видів і прийомів самоосвітньої діяльності.

Таким чином, у процесі формування підприємницької культури важливо, щоб учень: розумів підприємництво в контексті власної чи колективної діяльності; розумів поняття типу «запити споживача», «вартість», «собівартість», «прибуток» тощо; усвідомлював рушійні сили розвитку підприємництва та успішного подання власного проєкту.

Праксеологічний компонент визначає вміння вибору ефективної ідеї; здатність до організації; уміння презентувати власні проєкти, вести конструктивний діловий діалог; спроможність керувати та контролювати хід і результати своєї діяльності; витримка під час роботи в ситуаціях, пов'язаних із ризиком, ставлення особистості до таких підприємницьких цінностей як чесність, заповзятливість, працьовитість, дбайливість, готовність іти на виправданий ризик як свобода вибору, чесність, розсудливість у фінансових справах, уміння організувати, планувати, презентувати, обирати, керувати та обговорювати.

У процесі формування підприємницької культури важливо, щоб учень: обирав сфери діяльності, був здатним здійснювати пошук підприємницьких ідей та джерел їх реалізації; здійснював збір та аналіз інформації (маркетингової, виробничої та фінансової) щодо власного проєкту; визначав провідну ідею проєкту, характеризував її інноваційність; аналізував ризики власного вибору чи ухваленого рішення.

Рефлексивний компонент передбачає здатність характеризувати й оцінювати власну діяльність, наявність розвинених навичок самоаналізу й рефлексії, відсутність побоювань відносно невдач. Рефлексивність у даному контексті виявляється в умінні аналізувати власні сильні та слабкі значущі якості, досягнення та труднощі у професійній діяльності, розуміти причини невдач і проєктувати шляхи їх подолання. Рефлексія є основою для формування навичок самоаналізу, які значною мірою впливають на успіх власної діяльності, оскільки забезпечують постановку цілей відповідно до результатів самоаналізу й актуальної самооцінки, планування власної діяльності, самоорганізацію та самопрезентацію особистості. Рефлексія забезпечує самореалізацію особистості відповідно до прагнень, бажань, мотивів і цінностей.

Означений \ компонент також передбачає такі якості, як відповідальність, яка виникає з обов'язку виконувати позитивні, корисні для суспільства функції. Відповідальність – це обов'язок відповідати за вчинки й дії, а також їх наслідки.

У результаті узагальнення поданих характеристик компонентів підприємницької культури стає можливим розтлумачити поняття «формування підприємницької культури учнів основної школи».

Формування підприємницької культури учнів основної школи на уроках фізики розглядаємо як багатоаспектну педагогічну взаємодію у шкільній парадигмі навчання фізики, яка забезпечує генерування та практичне закріплення системи ціннісних орієнтацій на усвідомлення власних сильних і слабких сторін, знань про існування різних контекстів і можливостей для перетворення ідей на особисту, соціальну або професійну діяльність; розуміння підходів до планування й управління проєктами, розуміння економічних і соціальних можливостей, умінь креативності, стратегічного мислення, критичного аналізу, інновацій,

робити висновки, справлятися з невизначеністю та особистісними якостями, що описують підприємливість.

Визначення сутності поняття «підприємницька культура учнів» та її структури потребує обґрунтування методологічних підходів, на яких має базуватися таке формування та які мають враховувати складність сприйняття фізики, складність навчання фізики та міждисциплінарний характер фізичних явищ і процесів.

У контексті даного дослідження необхідно заважити, що *методологічним підґрунтям* формування підприємницької культури є наукові підходи: аксіологічний, системно-діяльнісний, компетентнісний, особистісно-орієнтований.

Аксіологічний підхід, що дозволяє зробити об'єктивний аналіз провідних тенденцій розвитку сучасного суспільства й у світлі цього визначити ціннісні пріоритети учнів на формування підприємницької культури. Провідною категорією аксіологічного підходу є цінності, що трансформуються в невід'ємне особистісне надбання та задають спрямованість здобувача освіти, вмотивованість щодо життєвих прагнень. Ціннісні установки, норми й ідеали особистості, її інтелектуального, морального потенціалу, що виражається в здатності вільно орієнтуватися в складних життєвих ситуаціях, виступають визначальними орієнтирами у проєктуванні майбутнього, у плануванні та здійсненні підприємницької діяльності. У межах аксіологічного підходу, під час навчання фізики, пріоритетним завданням є переконання здобувачів освіти в необхідності фізичних знань і їх цінності для подальшого життя. Означений підхід формує також внутрішні мотиви, що спонукають особистість до активної діяльності, морально-етичне ставлення особистості до підприємницьких цінностей, таких як, самореалізація, розсудливість, заповзятість, ощадливість, працьовитість, чесність, дбайливість, готовність іти на ризик. Стійка

система цінностей і ціннісних орієнтацій підприємницького характеру створює фундамент мотивованої поведінки та продуктивної діяльності здобувача освіти на розвиток суспільства в цілому.

Системно-діяльнісний підхід реалізує принцип свідомості й діяльності, що дозволяє акцентувати увагу на формуванні підприємницької компетентності у процесі діяльності. Такий підхід – ефективний засіб наукового пізнання, міждисциплінарне дослідження будь-якої проблеми, що є інтеграцією мети, змісту навчання й виховання. Велике значення для розвитку підприємницької культури має *діяльнісний* підхід, що має загальну точку відліку – орієнтацію на дії, який спрямований на активність суб'єкта у пізнанні, праці. Означений підхід можна реалізувати через форми роботи, що дозволяють бути учням більш активними, ініціативними, відповідальними, винахідливими тощо. Однією характеристикою навчання, орієнтованого на дії, є висока активність учасників. Такий підхід є найкращою формою для стимуляції самостійної роботи школярів, сприяє активній життєвій позиції дітей, спонукає дітей мислити, діяти. Розглянемо послідовність повної дії за У. Беком, яка має таку повну сюжетну лінію:

- визначте цілі та зрозумійте завдання;
- проаналізуйте початкову ситуацію;
- сплануйте дії;
- оцінюйте плани та приймайте рішення;
- складіть план дій;
- перевірте результати;
- оцініть дію [4].

Упроваджувати системно-діяльнісний підхід на уроках фізики можна навіть за межами класу, адже екскурсії, дослідження на природі збільшують світогляд молодих людей. Безперечно, погоджуємося, що

підприємницька культура учнів можна формувати, якщо навчання ґрунтується на досвіді учнів. Цей підхід дає можливість виявити ініціативу, відчутти самостійність в ухваленні рішень. Діти у групах працюють злагоджено та приходять до певного результату, мають можливість обмінюватися думками й випробовувати на практиці результати своїх роздумів. Учні спостерігають, аналізують, моделюють, обчислюють, досліджують, працюють та найголовніше, знають, як потрібно діяти в конкретних ситуаціях, щоб досягти поставленої мети [1, с. 56]. Використання системно-діяльнісного підходу дозволяє нам сформулювати проблеми фізики в контексті, що розкриває мету застосування знань із цієї науки, яка може бути цікавою для всіх учнів.

Компетентнісний підхід дозволяє змістити акцент із накопичення учнями фізичних знань, умінь і навичок до формування творчих особистостей та розглядає формування підприємницької культури як компонент підготовки здобувачів освіти до ринку праці в майбутньому. Сутність підходу не стільки передавати учням певний обсяг знань із фізики, а навчити використовувати ці знання для розв'язання реальних завдань у житті. Таким чином, учні після закінчення школи вступають у самостійне життя підготовленими, здатними самостійно вирішувати проблеми та брати на себе відповідальність за власні рішення. У сучасних соціально-економічних умовах, коли спостерігається переорієнтація освітніх програм та педагогічних технологій на компетентнісний підхід, учителю приділяється відповідальна роль – організатора процесу.

Компетентнісний підхід надає сучасній школі широкі потенційні можливості для підвищення якості підготовки здобувачів освіти, сприяє модернізації освіти, розвиває вміння молодих людей знаходити інформацію, користуватися дослідницькими методами роботи, висувати гіпотези, дослухатися до думок інших учасників освітнього

процесу, переконувати в дискусії, виконувати різні соціальні ролі, долати конфлікти. Завдяки компетентнісному підходу, той, хто навчається, є в центрі уваги: не матеріал з фізики, не навчальні цілі, а навпаки, індивідуальні, самоактивні процеси учня, який бере на себе відповідальність за своє навчання. Корисність, змістовність, а застосування та важливість вивченого має бути зрозумілою для тих, хто навчається, щоб мати можливість використовувати знання у житті. Саме розвиток компетентностей створює здатність і мотивацію на все життя до постійно нових ситуацій.

Особистісно-орієнтований підхід є важливим з таких позицій: це й загальна орієнтація педагогічної праці на здобувача освіти, і партнерсько-тьюторна підтримка педагога, і адаптація до нових умов структури та методики уроку, і максимальна увага на індивідуально-психологічні особливості школярів, на емпатію, досвід, сприймання тощо.

Особистісно-орієнтований підхід забезпечує індивідуальний підхід до учнів на основі урахування їх психологічних особливостей. В умовах особистісно-орієнтованого підходу в навчанні ставиться й виконується головне завдання освіти – створення умов для розвитку гармонічної, морально досконалої, соціально активної через активізацію внутрішніх резервів, підприємливої та здатної до саморозвитку особистості.

У контексті формування підприємницької культури особистісно-орієнтований підхід забезпечує творчий і самостійний характер освітньої діяльності, інтеграцію важливих підприємницьких якостей і здатностей у систему професійних характеристик учня. Отже, особистість, її мотиви, її потреби в самореалізації, саморозвитку, самовизначенні, інтереси є в центрі навчання.

Охарактеризовані вище підходи – аксіологічний, системно-діяльнісний, компетентнісний, особистісно-орієнтований на нашу

думку, є основоположними для розробки методики формування підприємницької культури в учнів основної школи на уроках фізики.

Висновки та проблеми перспективи подальших наукових розвідок. Отже, констатуємо таке:

1) підприємницька культура учнів основної школи розуміється нами як інтегральне особистісне утворення, яке ґрунтується на системі ціннісних орієнтацій особистості на підприємницьке ставлення до життя та поєднує знання про існування різних контекстів і можливостей для реалізації ідей, планування й управління проєктами й уміння генерувати та критично оцінювати ідеї, робити висновки, справлятися з невизначеністю, рефлексувати щодо результатів запроваджених інновацій;

2) підприємницька культура учнів характеризується чотирма компонентами: аксіологічно-особистісний, пізнавальний, праксеологічний, рефлексивний;

3) формування підприємницької культури учнів основної школи на уроках фізики розглядаємо як багатоаспектну педагогічну взаємодію у шкільній парадигмі навчання фізики, яка забезпечує генерування та практичне закріплення системи ціннісних орієнтацій на усвідомлення власних сильних та слабких сторін, знань про існування різних контекстів і можливостей для перетворення ідей в особисту, соціальну або професійну діяльність; розуміння підходів до планування і управління проєктами, розуміння економічних та соціальних можливостей, умінь креативності, стратегічного мислення, критичного аналізу, інновацій, робити висновки, справлятися з невизначеністю та особистісними, та особистісних якостей, що описують підприємливість;

4) вважаємо доцільним використання аксіологічного, системно-діяльнісного, компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходу у процесі формування підприємницької культури учнів на уроках фізики.

Література:

1. Доросевич С. В. (2006). О роли решения экспериментальных задач в активизации учебно-познавательной деятельности школьников. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Ч. 1, 66.
2. Bandura A. (2001). Self-efficacy beliefs as shapers of children's aspirations and career trajectories. *Child Development*. № 72 (1). С. 187–189.
3. Kuratko D. F. (2007). Entrepreneurial leadership in the 21st century. *Journal of Leadership and Organizational Studies*. № 13 (4). С. 1–11.
4. Oberländer Anja. Entwicklung unternehmerischer Persönlichkeiten bei Existenzgründungen aus der Arbeitslosigkeit. Entrepreneurship Education. Band VI. URL: https://kops.uni-konstanz.de/bitstream/handle/123456789/39131/Oberlaender_0-408263.pdf?sequence=3&isAllowed=y.
5. Rotter J. Social Learning Theory. Psychology Department. URL: <http://psych.fullerton.edu/jmearns/rotter.htm>.
6. Stark E. (2019). Examining the Role of Motivation and Learning Strategies in the Success of Online vs. Face-to-Face Courses. *Online learning journal*. № 23 (3). С. 234–251.

Citation: Anna Mukha (2021). ESSENCE AND STRUCTURE OF ENTREPRENEURIAL CULTURE OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF ITS FORMATION AT PHYSICS LESSONS. New York. TK Meganom LLC. Innovative Solutions in Modern Science. 2(46). doi: 10.26886/2414-634X.2(46)2021.12

Copyright: Anna Mukha ©. 2021. This is an openaccess article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY). The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.